

Nők és férfiak a munkaerőpiacon

Frey Mária

Mint ismeretes, Magyarországon a rendszerváltozást megelőzően igen magas szintű volt a nők gazdasági aktivitása. Munkanélküliség nem lévén, ez egyben azt jelentette, hogy a munkavállalási korú nők túlnyomó része dolgozott. A férfiaknál ez a jelenség nem meglepő, hiszen az országok többségére ez volt a jellemző. A nőknél azonban e magas foglalkoztatottsági szintet a szokásos szófordulattal úgy minősítettük, hogy az elérte nemcsak a társadalmilag, de a demográfiaiileg lehetséges maximumot. A nők munkaerőpiaci részvétele a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlta, sőt magasabb volt a női munkavállalás tekintetében tradicionálisan élen járó skandináv országok mutatóinál is. Ennek a 90-es évek drámai munkaerő-piaci fejleményei vetettek véget, amelynek fő jellemzői voltak:

- a foglalkoztatottak számának drasztikus visszaesése,
- az ugrásszerűen megnőtt, majd folyamatosan apadó, de az érintetteket egyre hosszabb ideig sújtó munkanélküliség,
- továbbá a munkaerőpiac tömeges elhagyása.

Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy az ezredfordulóra milyen mértékben konszolidálódtak a munkaerő-piaci viszonyok és ez milyen módon változtatta meg a nők és férfiak foglalkoztatási jellemzőit.

Foglalkoztatottság

Magyarországon a piacgazdasági átmenet sokkja az 1989–1992 közötti időszakra koncentrálódott. Ez idő alatt kb. 1,1 millió munkahely szűnt meg, aminek következtében 21,4%-kal csökkent a foglalkoztatottak száma. A visszaesés 1993–1996 között is folytatódott, de ez már csak 5%-os létszámvesztéssel járt. Az 1997. esztendő a stagnálás éve volt, azóta pedig átlagosan évi 1–2%-kal bővül a foglalkoztatottság. (1. táblázat)

A férfiak foglalkoztatási rátája a visszaesés időszakában valamivel nagyobb mértékben csökkent (–22,8%), mint a nőké (–21,9%), a konszolidáció

Szerepváltozások

során pedig kevésbé nőtt. Következésképpen a férfiak és nők foglalkoztatási rátái közti olló zárult: 1990-ben még 15,6%, 2000-ben viszont már csak 13,6%.

1. táblázat

A 15–64 éves népesség foglalkoztatottsága

Év	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)			Foglalkoztatási ráta (%)		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1990 ^{a)}	2745,1	2338,9	5084,0	82,9	67,3	74,9
1992 ^{b)}	2185,6	1838,3	4023,9	64,6	52,3	58,3
1993	2051,4	1730,8	3782,2	60,6	49,3	54,8
1994	2033,0	1679,3	3712,3	60,3	47,8	53,9
1995	2030,7	1615,5	3646,2	60,2	45,9	52,9
1996	2021,4	1601,1	3622,5	60,1	45,5	52,6
1997	2033,2	1594,2	3627,4	60,3	45,4	52,7
1998	2029,7	1649,3	3679,0	60,6	47,3	53,9
1999	2089,2	1699,9	3789,1	62,6	49,0	55,7
2000	2108,8	1716,9	3825,7	63,3	49,7	56,4

a) Az 1990. évi adatok a KSH 1990. évi Népszámlálásának január elsejére vonatkozó adatai alapján készült számítások eredményei.

b) Munkaerő-felmérésre első ízben 1992-ben került sor. Az 1992–2000. évi adatok forrása a KSH Munkaerő-felmérésének idősorai.

A nők foglalkoztatottsága 1990-ben még kb. 18%-kal felülmúlta az Európai Unió tagállamainak átlagos mutatóját, 2000-ben viszont már több mint 4%-kal alacsonyabb volt annál. Sajnálatos módon a férfiak a nőknél is rosszabb helyzetben vannak: 2000-ben 9,2%-kal maradt el foglalkoztatási rátájuk az EU-tagállamok átlagától.

2. táblázat

A 15–64 éves férfiak és nők foglalkoztatási rátái Magyarországon és az Európai Unió tagállamaiban

	1990		1997		2000	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
EU-tagállamok átlaga	76,0	49,4	70,4	50,7	72,5	54,0
Magyarország	82,9	67,3	59,6	44,8	63,3	49,7

Forrás: az 1990–1997. évi EU adatoké: Employment in Europe 1998:149; 2000. évi EU adaté: Employment in Europe 2001:110; az 1990. évi magyar mutató a Népszámlálás adataiból készült számítás eredménye, az 1997–2000. évi pedig a KSH munkaerő-felmérésének idősoráiból származik.

Minden bizonnyal magyarázatot igényel, hogy a 2. táblázat miért tartalmazza az 1990. és 2000. év mellett az 1997. év adatait is. Ennek oka kettős. Egyfelől, a hazai munkaerőpiacon 1997-ben fordult növekedésbe a megelőző évek zsugorodási folyamata. Másfelől, az Európai Unióban 1998-tól kezdődött el a tagállamok fog-

lalkoztatáspolitikájának a koordinálása, aminek eredményeit ahhoz az évhez képest lehet hitelesen bemutatni, amikor ez a közösségi kezdeményezés még nem létezett.

Míg az EU tagállamainak átlagában a férfiak foglalkoztatottsága 2,1%-kal, a nőké pedig 3,3%-kal bővült 1997–2000 között, nálunk mindkét nemnél ennél nagyobb mértékben – a férfiaknál 3,1%-kal, a nőknél 4,6%-kal – nőtték a foglalkoztatási ráták. Így némileg csökkent a lemaradásunk, bár az most is tetemes.

Fel szokták vetni, hogy a teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatotti ráták¹ alapján nem is olyan rossz a helyzet Magyarországon, hiszen az Európai Unióban csak azért magasabb a foglalkoztatottság (főleg a nőké), mert sokan dolgoznak közülük részmunkaidőben, miközben nálunk alig. A 3. táblázat szerint a tény igaz, de a következtetés félrevezető és káros.

3. táblázat

Részmunkaidős foglalkoztatás és a teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatási ráták változása a 15–64 éves nők és férfiak körében, 1997–2000

Ország	Részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya						Teljes munkaidőre átszámított fogl. ráták			
	Férfiak			Nők			Férfiak		Nők	
	1997	2000	2000–1997	1997	2000	2000–1997	1997	2000	1997	2000
Ausztria	4,1	4,1	0,0	28,5	32,2	+3,7	75,9	76,2	51,3	51,0
Belgium	3,8	5,8	+2,0	35,9	40,5	+4,6	67,1	74,4	40,5	46,6
Dánia	12,2	10,2	-2,0	34,9	34,1	-0,8	76,9	76,9	59,7	62,2
Egy.Kir.	8,8	9,1	+0,3	44,6	44,6	0,0	73,1	74,4	48,0	49,7
Finno.	7,1	8,0	+0,9	15,3	17,0	+1,7	63,5	69,3	55,5	60,5
Franciao.	5,5	5,4	-0,1	31,2	31,0	-0,2	62,7	69,2	46,1	48,7
Görögo.	2,6	2,4	-0,2	8,7	9,9	+1,2	72,3	71,5	37,8	40,0
Hollandia	17,3	19,2	+1,9	67,9	70,5	+2,6	71,7	74,6	36,6	40,1
Irország	6,0	6,9	+0,9	25,4	30,1	+4,7	67,0	75,8	39,3	45,2
Luxemb.	1,0	2,0	+1,0	21,0	25,0	+4,0	75,0	75,9	41,3	44,6
Németo.	4,3	5,0	+0,7	35,3	37,9	+2,6	70,6	71,1	45,2	46,1
Olaszo.	3,1	3,7	+0,6	13,4	16,5	+3,1	64,7	67,0	34,3	36,7
Portugália	5,8	6,2	+0,4	16,8	16,3	-0,5	72,8	76,6	53,1	57,1
Spanyolo.	3,1	2,8	-0,3	17,1	16,9	-0,2	62,0	69,0	30,3	36,6
Svédó.	9,2	10,6	+1,4	41,4	36,0	-5,4	67,3	70,0	56,7	60,2
<i>EU-átlag</i>	<i>5,8</i>	<i>6,2</i>	<i>+0,4</i>	<i>32,3</i>	<i>33,3</i>	<i>+1,0</i>	<i>68,7*</i>	<i>71,0</i>	<i>42,6*</i>	<i>45,3</i>
<i>Magyaró.</i>	<i>2,0</i>	<i>2,1</i>	<i>+0,1</i>	<i>5,6</i>	<i>5,3</i>	<i>-0,3</i>	<i>60,4</i>	<i>63,6</i>	<i>43,9</i>	<i>48,7</i>

Forrás: European Communities 2001.: Employment in Europe 2001, The European Union, Brussels, p. 110 1995. évi adat

¹ A teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatási ráta a teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatotti létszám és a 15–64 éves népesség hányadosa. Az utóbbit úgy számítják ki, hogy az összes ledolgozott munkaórát osztják a gazdasági ágazatokban teljes munkaidőben foglalkoztatottak egy főre eső munkaóráinak a számával.

2000-ben a férfiaknak átlagosan 6,2%-a dolgozott részmunkaidőben az Európai Unióban, nálunk viszont csak 2,1%. A nőknél még kirívóbb a különbség: míg az EU átlagában a kereső nők egyharmada volt részmunkaidős, Magyarországon mindössze 5,3%. Ezért, ha – az egy főre eső éves átlagos munkaórák alapján – teljes munkaidős létszámban határozzuk meg a foglalkoztatási rátát, a férfiak lemaradása kissé csökken az EU adataihoz képest, a nőké viszont előnnyé változik a javunkra!

Ez azonban elégedettségre korántsem ad okot. A magyar adatok mögött ugyanis sok, a munkaerőpiacról kiszorult ember áll, az EU adata mögött viszont relatíve nagyobb munkaerő-állomány, amit az tett lehetővé, hogy az adott munkavolument több munkavállaló között osztozták el. Aki a munkaerőpiacon belül van, az folyamatosan karbantartja munkavégző képességét, s ha akarja, részmunkaidejét előbb vagy utóbb teljes munkaidőre válthatja – jóval könnyebben, mint aki ezzel a munkaerőpiacon kívülről próbálkozik.

A részmunkaidő ugyan nem csodaszer, de lehetőség a foglalkoztatás bővítésére, amivel lemaradásunk behozása érdekében élni kellene. Már csak azért is, mert vannak társadalmi csoportok, amelyek csak ennek révén tudnának a munka világába bekapcsolódni. Friss felmérések hiányában ezeket az igényeket nem lehet minden rétegre kiterjedően alátámasztani. A 15–49 éves nők körében 1999. IV. negyedévében végzett felmérés azonban meggyőzően bizonyítja a részmunkaidő-vállalási hajlandóság széles körű jelenlétét.

4. táblázat

Részmunkaidőben dolgozni szándékozó nők* száma és megoszlása annak okai szerint

Ismérvek	Részmunkaidőben		Részmunkaidőben dolgozni szándékozók megoszlása						
	dolgozik		dolgozna		Jobban el tudná látni a családját	Egészségi okok	Ha más munkát nem találna	Egyéb	Összesen
	e fő	%*	e fő	%*					
<i>Gazdasági státus</i>									
Foglalkoztatott	50,0	3,7	522,0	38,2	62,3	2,7	32,8	2,2	100
Munkanélküli	0,5	0,5	69,5	70,1	43,2	4,3	48,9	3,6	100
Inaktív	1,5	0,2	585,5	62,0	56,2	10,9	30,6	2,3	100
<i>Összesen</i>	<i>52,0</i>	<i>2,2</i>	<i>1177,0</i>	<i>48,8</i>	<i>58,0</i>	<i>7,0</i>	<i>32,7</i>	<i>2,3</i>	<i>100</i>
Ebből: gyes, gyet	5,0	1,7	194,0	67,3	71,7	3,6	22,7	2,0	100

Forrás: Frey, 2001:1

*Az adatok a 15–49 éves nőkre vonatkoznak, akiknek a körében a KSH az 1999. IV. negyedévi Munkaerő-felméréshez kapcsolódó kiegészítő kérdőíven gyűjtött információkat.

A 15–49 éves nők közül tehát 1177 ezren dolgoznának részmunkaidőben – figyelmen kívül hagyva azt az 52 ezer főt, akit már a felmérés időpontjában is így alkalmaztak. 58%-uk ezt azért preferálná, mert így több ideje jutna a családra, 7%-uk egészségi, 2,3%-uk pedig egyéb okból. Meglehetősen magas – közel egyharmad – azoknak az aránya, akik kényszerből vállalnának részmunkaidős állást: ha más munkát nem találnának. Ezek aránya a munkanélküliek között az átlagosnál – és a foglalkoztatottakénál – jóval magasabb (48,9%). Ha gazdasági státus szerint vizsgáljuk az egyéni szándékot a részmunkaidő vállalására, azt tapasztaljuk, hogy a teljes munkaidőben foglalkoztatottak között 38,2%, a munkanélküliek között 70,1%, az inaktívak között pedig 62% ez az arány.

A nők gazdasági aktivitásának fontos befolyásoló tényezője a gyermeknevelés. Míg a férfiak körében a gyermeknevelés – lényegében függetlenül a gyerek korától – valamelyest növeli a munkavállalás valószínűségét, az iskoláskor alatti vagy kisiskolás korú (6–10 éves) gyereket nevelő nők aktivitása lényegesen alacsonyabb, mint az azonos tulajdonságokkal rendelkező gyermektelen vagy idősebb gyereket nevelő nőké, s a gyermeknevelés aktivitás-csökkentő hatása annál nagyobb, minél kisebb a gyermek. A gyermektelen egyedülálló – férfiak és nők egyaránt – kevésbé aktívak, mint a házastárral vagy élettárral együtt élők.

A gyereket egyedül nevelő nők viszont inkább kívánnak munkát vállalni, mint az azonos tulajdonságokkal rendelkező s ugyanannyi és ugyanolyan korú gyereket nevelő de párkapcsolatban élő nőtársaik.

A következő táblázat számokkal is illusztrálja, hogy a fiatal és középkorú nők körében hogyan változik a foglalkoztatás aránya, a családban élő gyerekszámától függően.

5. táblázat

A nők foglalkoztatási rátája, életkoruk és gyerekeik száma szerint, 1996 (%)

Gyerekszám	26–29	36–39	46–49
Gyermektelen	82	82	71
1 gyermek	52	80	71
2 gyermek	35	78	62
3 és több gyermek	11	41	40

Forrás: MONEE Project, p. 27

Az adatok alátámasztják, hogy a gyerekek megléte jelentősen csökkenti a foglalkoztatás valószínűségét a nők esetében. A fiatal nőknél már az első gyermek megléte is a foglalkoztatási arány jelentős visszaeséséhez vezet. Megdöbbentő, hogy a három vagy annál több gyermek vállalása milyen nagy

mértékben csökkenti a foglalkoztatás valószínűségét, egészen a 10%-ot alig meghaladó szintig a fiatal nők esetében, és körülbelül 40%-ig a középkorú nőknél.

Tíz évvel korábban, 1986-ban a három, 15 éven aluli gyermekkel rendelkező anyáknak még a 60%-a, a négy- és többgyerekesekének pedig a 30%-a volt aktív kereső, az egy- és kétgyerekeseknek pedig a háromnegyede dolgozott! (Frey, 1996:15)

A két időpont adatainak egybevetéséből kétfajta következtetés is levonható, kinek-kinek ízlése szerint. A MONEE-jelentés azt sugallja, hogy a gyerekeket nevelő nők voltak a fő vesztesei a versenyképességre épülő munkaerőpiacokra történő átmenetnek. Magyarországon viszont sokan vélik úgy, főleg a keresztény-konzervatív eszmeiséget vallók közül, hogy megszűnt a munkavállalás kényszere, s a nők azt tehetik – ehhez különböző anyagi és nem anyagi támogatást is kapnak –, ami nekik és a gyermeknek a legjobb: vállalhatják az anyaságot.

A nagycsaládos nők aktivitás-csökkenésében más tényezők is szerepet játszhattak. Mivel a nagyobb családok jóval gyakoribbak az etnikai kisebbségek körében, az ezekben a családokban élő nők egyéb diszkriminációval is szembenéznek a munkaerőpiacon. A családpolitikának is szerepe lehet. Egy 1999. évi felmérés szerint ugyanis a gyermekgondozási szabadság letelte után a háromgyerekesek anyák csupán 43%-a, a négy- és többgyerekeseknek pedig már csak az egyötöde kíván visszatérni a munkaerőpiacra. (Frey, 2001:21)

Változások a nők munkaerő-piaci szerepvállalásának megítélésében

A női foglalkoztatottság visszaesése határozottan érzékelhető értékrend-változással párosul. A KSH 1986-ban végzett egy felmérést, amely többek között azt tudakolta a női foglalkoztatottaktól, hogyan vélekednek általában a nők munkavállalásáról. A megkérdezettek döntő többsége, 81%-a egyetértett azzal, hogy a nők keresőtevékenységet folytassanak. Közülük azonban 78% azt tekintette ideálisnak, ha csak 4–6 órás munkaidőben, 10% pedig azt, ha otthon dolgozhatnak. A fennmaradó 12% vagy feltétel nélkül azonosult a női munkavállalás gondolatával, vagy nem volt kialakult véleménye az ideális munkavégzésről. (KSH, 1988)

1995-ben a Munkaügyi Kutatóintézet a KSH közreműködésével megismételte a felmérést. (Frey, 1996) Ebben ezt az általános értékelést nem szűkítették le a munkaviszonyban álló nőkre, hanem mindenkitől megkérdezték, aki a Munkaerő-felmérésbe bevont háztartásokból megválaszolta a kérdő-

ívet.² Ebből a következő táblázatban csupán a nők adatait, s közülük is csak azokat közöljük, amelyek összehasonlíthatók az 1999. évi felvétel eredményeivel.

6. táblázat

Általános vélemények a női munkavállalásról korcsoportok szerint
1995-ben és 1999-ben (%)

Korcsoportok	Összesen (efő)	A női foglalkoztatással			Összesen (efő)	A női foglalkoztatással egyetért, de 4–6 óras továbbra is teljes munkaidős munkavégzést tartana kívánatosnak		
		egyetért	nem ért egyet	nincs véleménye		egyéb formájú		
1995								
15–19	27	74,8	21,5	3,7	20	49,5	27,0	23,5
20–24	136	68,9	27,2	3,9	94	60,6	21,3	18,1
25–29	220	70,4	27,5	2,1	155	63,9	15,5	20,6
30–34	252	69,9	28,2	1,9	177	67,8	14,1	18,1
35–39	333	75,3	23,4	1,3	251	62,2	20,3	17,5
40–49	590	76,0	20,6	3,4	448	59,4	21,0	9,6
Együtt	1558*	73,3	23,5	3,2	1145	61,4	19,0	19,6
1999								
15–19	298	62,1	21,5	16,4	185	71,3	22,2	6,5
20–24	406	69,2	24,6	6,2	281	73,3	19,9	6,8
25–29	339	69,7	27,1	3,2	236	80,9	14,8	4,3
30–34	306	68,0	29,7	2,3	208	81,2	14,4	4,4
35–39	298	66,1	30,5	3,4	197	81,2	13,7	5,1
40–49	761	66,3	30,0	3,7	508	77,6	17,0	5,4
Együtt	2410*	67,0	27,6	5,4	1615	77,5	17,1	5,4

Forrás: Frey, 2001:8

* Az azonos korcsoport számbeli eltérését az magyarázza, hogy 1995-ben a feltett kérdésekre elég sokan nem válaszoltak (főleg egy-egy, fiatal évjáratokat érintő korosztályokban), és a felszorzásra e válaszadási arányok figyelembe vételével került sor. 1999-ben a kérdezőbiztosok mindenkitől begyűjtötték a válaszokat – emiatt a véleményt nem nyilvánítók aránya nőtt meg –, és a teljeskörűsítés eszerint történt.

1995-ben a vizsgált sokaság közel háromnegyede (73,3%) pozitívan viszonyult a nők munkavállalásához, 23,5%-a elutasította azt, 3,2%-ának pedig nem volt kialakult véleménye arról, hogy jó-e, vagy rossz, ha a nők keresőtevékenységet folytatnak. 1999-re a nők munkaerő-piaci szerepvállalásával egyetértők aránya elég jelentősen csökkent (73,3%-ról 67%-ra). Azoké pedig, akik azt tartanák ideálisnak, ha a nők csak a gyermekneveléssel és a

² Ez összesen 3564 ezer főt jelentett, akik közül a nők száma 2900 ezer, a férfiaké pedig 664 ezer fő volt. Mivel ez a minta a válaszadók életkorát tekintve is szélesebb csoportot fogott át, mint az 1986-os, továbbá munkaerő-piaci státusát tekintve is vegyes volt, az ebből nyert adatok a korábbi felmérés eredményeivel nem összehasonlíthatók. Feldolgozásukra is csak két ismérv alapján: nemek és korcsoportok szerint került sor.

háztartással foglalkoznának, 23,5%-ról 27,6%-ra nőtt. Azok aránya is enyhén emelkedett, akik nem foglaltak állást a témában.

A nők munkaerő-piaci részvételét támogatók közül 1995-ben 19%, 1999-ben pedig már csak 17,1% tartja kívánatosnak, hogy a nők teljes munkaidőben dolgozzanak. A két időpont között ugyanakkor 61,4%-ról 77,5%-ra nőtt azoknak az aránya, akik a 4–6 órás foglalkoztatást tekintik ideálisnak. Az „egyéb” forma mellett szavazók részesedését 1995-ben az „dobta meg”, hogy akkor ott nevesítve volt az otthoni munkavégzés lehetősége. Ez a válaszlehetőség 1999-ben nem szerepelt önállóan a kérdőívben.

A munkaerőpiachoz kötődő (foglalkoztatott és munkanélküli) nők körében átlagon felüli a nők keresőtevékenységének elfogadottsága. Az inaktívak, ezen belül is főleg a gyesen/gyeten lévők között ugyanakkor meglehetősen sokan (33,3%, ill. 39,1%) képviselik azt a véleményt, hogy a nők csak a háztartással és a gyerekeknveléssel foglalkozzanak.

Az adatok lehetővé tették, hogy a foglalkoztatottak hozzáállását megvizsgáljuk állománycsoportok szerint is. Ebből az derült ki, hogy míg a foglalkoztatott nők átlagosan 72,6%-a támogatja, hogy a nők dolgozzanak, a szellemi állományba tartozó 15–49 éves nőkből ennél sokkal többen (78,9%), a fizikaiak közül pedig jóval kevesebben (65,7%). Ezzel párhuzamosan a szellemi munkát végző nők között lényegesen alacsonyabb azoknak az aránya (18,2%), akik a nőket távol tartanák a fizetett munkától, mint a fizikaiak körében (29,8%).

Az iskolai végzettség természetesen ugyancsak befolyásolja az egyéni véleményeket. Ahogy várni lehetett: minél képzettebbek a nők, annál nagyobb arányban támogatják, hogy tudásuk a munkaerőpiacon hasznosuljon. Fordítva is igaz: az iskolai végzettségi fokozatok hierarchiáján lefelé haladva növekszik a nők otthonmaradását pártolók tábora. Ezek legnagyobb arányban a községekben élő nők körében fordulnak elő (35,5%), ahol a munkavállalás elutasítását előidéző okok (pl. az átlagnál magasabb inaktivitás, alacsonyabb iskolai végzettség) halmozódásán túl nyilvánvalóan szerepet játszik a (vonzó) munkahelyek hiánya is. A városokban már csak a nők alig egynegyede, a fővárosban pedig kevesebb, mint egyötöde tekinti a nők számára ideálisnak a háztartásban maradást.

A nem-foglalkoztatottak

A munkavállalási korú népesség munkaerő-piaci értelemben vett kihasználtságáról a leghitelesebben a nem-foglalkoztatottak adatai tájékoztatnak. Ebbe mindazok beletartoznak, akik nem folytatnak kereső tevékenységet: a munkanélküliek és az inaktívak.

Magyarországon a gazdasági aktivitás drasztikus csökkenése csak részben tulajdonítható a kilencvenes évek elején kialakult tömeges munkanélküliségnek. A foglalkoztatottság zsugorodásában a jóléti ellátórendszer más elemei is meghatározó szerepet játszottak, amennyiben elősegítették, hogy a feleslegessé vált munkaerő-állomány az inaktivitás különböző csatornáin (öregségi, elő-, karkedvezményes, rokkant nyugdíjazás, gyed, gyés, gyet) keresztül elhagyja a munkaerőpiacot. A nőknél pl. 1990–94. eleje között kb. 400 ezerrel csökkent a foglalkoztatottak száma, de ebből csak 250 ezer volt a munkanélkülivé válás következménye. Amikor pedig apadni kezdett a munkanélküliség, az jó ideig a foglalkoztatottság további szűkülése mellett valósult meg, jelezve, hogy a munkanélküli ellátásokat kimerítők nem tértek vissza a munkaerőpiacra, hanem ugyancsak az inaktív tábort gyarapították. A nőknél csak 1997 óta tapasztalható, hogy elhelyezkedésüknek köszönhetően csökken a munkanélküliek állománya. A férfiaknál ez a fordulat már korábban bekövetkezett.

7. táblázat

Nem-foglalkoztatottak összetétele a munkavállalási korú népességből*
1990–2000. január 1.

Munkavállalási korú népesség főbb kategóriái (ezer fő)	1990. jan. 1.	1994. jan. 1.	1997. jan. 1.	2000. jan. 1.
<i>Foglalkoztatott nők**</i>	2 074,1	1 678,5	1 589,6	1 690,9
Nem-foglalkoztatottak, ebből:	775,5	1 233,8	1 387,7	1 318,4
– munkanélküliek	10,0	256,0	202,1	184,4
– gyesen, gyeden lévők	243,5	252,4	245,1	242,3
– gyetben részesülők	-	24,1	48,1	53,8
– tanulók	255,1	287,8	317,4	350,0
– nyugdíjasok	87,4	151,2	149,4	246,6
– egyéb inaktívok	179,5	262,3	425,6	241,3
<i>Nem-foglalkoztatottak aránya, %</i>	27,2	42,4	46,6	43,8
<i>Foglalkoztatott férfiak**</i>	2 525,1	2 030,2	2 054,0	2 142,1
Nem-foglalkoztatottak, ebből:	582,1	1 129,1	1 113,5	1 056,1
– munkanélküliek	14,2	376,1	275,4	220,1
– gyesen, gyeden lévők	1,2	2,2	2,0	1,0
– tanulók	276,5	289,9	313,8	349,7
– nyugdíjasok	176,4	219,3	259,6	322,0
– egyéb inaktívok	113,8	241,6	262,7	163,3
<i>Nem-foglalkoztatottak aránya, %</i>	18,7	35,7	35,1	33,0

Forrás: Számítások a nemzetgazdaság 2000. január 1. munkaerő-mérlege adataiból, KSH, Bp., 2000.

*1997. január 1-jétől a nőknél a munkavállalási kor felső határa 54 évről 55 évre, 1999. elejétől pedig 56 évre nőtt. A férfiaknál 1999-ig a 15–59 évesek számítottak munkavállalási korúnak, a 2000. évtől pedig a 60. életévüket betöltötték.

** Foglalkoztatottak külföldön dolgozókkal, de gyesen, gyeden lévők nélkül.

Ugyanakkor az is tény, hogy Magyarországon a nők munkanélküliségi rátája a tömeges munkanélküliség megjelenése óta mindvégig alacsonyabb volt, mint a férfiaké, és ma is az.³ Ez részben arra vezethető vissza, hogy a nők nagyobb arányban dolgoznak olyan ágazatokban (köztisztviselőként, közalkalmazottként, állami tulajdonú foglalkoztatóknál), amelyekben viszonylag alacsony az állásvesztés kockázata. Az alacsonyabb női munkanélküliség fontos tényezője az is, hogy a nők kisebb valószínűséggel válnak munkanélkülivé, mint a férfiak, ám ha egyszer elveszítik állásukat, nehezebben találnak újra munkahelyet maguknak. (Nagy, 2000:39)

8. táblázat

A munkanélküliség alakulása

Év	Munkanélküliek száma, ezer fő			Munkanélküliségi ráta, %		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
1992	264,8	177,0	441,8	10,8	8,8	9,9
1993	313,4	198,5	511,9	13,3	10,3	11,9
1994	271,9	172,0	443,9	11,8	9,3	10,7
1995	260,4	153,9	414,3	11,4	8,7	10,2
1996	242,7	155,2	397,9	10,7	8,8	9,9
1997	212,6	133,2	345,8	9,5	7,7	8,7
1998	187,5	122,1	309,6	8,5	6,9	7,8
1999	170,6	113,9	284,5	7,5	6,3	7,0
2000	159,2	102,7	261,9	7,0	5,6	6,4

Forrás: KSH Munkaerő-felmérésének idősorai

A munkavállalási korú inaktívok állománya négy nagy csoportból áll: a nyugdíjasokból, a tanulókból, a gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevőkből és a háztartásbeliekből. Ezek együttes száma mintegy 1330 ezer volt 1990-ben és 1970 ezer 2000 elején. A munkaerőpiacot a vizsgált időszakban elhagyó vagy elkerülő 640 ezer embernek a 60%-a nő, 40%-a pedig férfi volt. (7. táblázat)

Az inaktívvá válás meghatározó formáját a munkavállalási korú nyugdíjazások jelentették. Ez az állomány az évtized folyamán több mint duplájára növekedett, ezen belül a nőknél közel háromszorosára, a férfiaknál viszont csak alig kétszeresére.

³ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a 7. és 8. táblázat eltérő adatokat tartalmaz a munkanélküliségre vonatkozóan. Ennek az az oka, hogy az előbbinek a forrása a munkaügyi szervezetnél nyilvántartásba vett munkanélküliek statisztikája, az utóbbié pedig a háztartások megfigyelésén alapuló KSH Munkaerő-felmérés. A tartalmi eltérések ellenére mindkét adatbázis azonos abban, hogy alulreprezentált női jelenlétet mutat a munkanélküliek között.

A munkavállalási korban nyugdíjazottak jelentős hányada (évenként mintegy 30%-a) olyan foglalkozásokból megy nyugdíjba, ahol a munkavégzés körülményei miatt az átlagosnál alacsonyabb a nyugdíjkorhatár (pl. bányászat, fegyveres testületek, MÁV stb.).

A nyugdíjba kerülők másik nagy csoportját (mintegy 60%-át) az egészségkárosodottak adják. A 90-es évek kezdetétől a nyugdíjasok számát a munkaerő-piaci okból nyugdíjazottak évi mintegy 40 ezer fős száma is növelte. A munkanélküliségnek a bekövetkezettnél is erőteljesebb robbanását – sok más európai országhoz hasonlóan – nálunk is megpróbálták fékezni a korengedményes nyugdíjazás lehetővé tételével. Azaz, elbocsátás helyett a nyugdíjasok körébe kerülhettek át azok, akiknek legfeljebb 5 évük hiányzott a nyugdíj-jogosultság eléréséhez.

A munkaerőpiacról való kilépést segítette az előnyugdíj is, amiben azok a munkanélküliek részesülhettek, akiknek a nyugdíjkorhatár betöltéséhez legfeljebb 3 évük hiányzott és legalább 180 napig már munkanélküli ellátásban részesültek. Ez a konstrukció 1998. január 1-jétől megszűnt. Ettől az időponttól a nyugdíjkorhatárhoz közel állók nyugdíj előtti munkanélküli segélyt kaphatnak, ha a munkanélküli járadék folyósítási idejét kimerítették.

A fiatal korosztályok gazdasági aktivitásának 90-es évekbeli visszaesésében meghatározó szerepet játszott az oktatás expanziója. A megváltozott munkaerő-piaci körülmények arra ösztönözték a fiatalokat, hogy egyre nagyobb arányban szerezzenek közép- és felsőfokú képzettséget, javítva a későbbi foglalkoztatási esélyeiket és béreiket. Az oktatás bővülésének hatása nem elhanyagolható a teljes munkaképes korú népesség gazdasági aktivitásának alakulása szempontjából sem: a munkaképes korúak 1999–2000 közötti aktivitáscsökkenésének jó negyede mindkét nem esetében az oktatási részvétel növekedésével hozható összefüggésbe. A nők nappali oktatásban való részvétele jobban bővült, mint a férfiaké.

Ennél feltehetőleg nagyobb jelentőségű kínálati tényező lehetett, hogy a romló reálbérek mellett a nőknek egyre kevésbé volt érdemes fizetett munkát vállalniuk. A nők bére ugyanis lényegesen – noha a 90-es években csökkenő mértékben – elmarad a férfiakétól, ugyanakkor a háztartásban végzett munkájuk a férfiakénál értékesebbnek számít. Ezért is érthető, hogy a munkaerőpiactól társadalmilag is jól indokolható (egyéb) ok nélkül távolmaradók nagyobbik hányada nő. Önkéntes vagy kényszerű döntésük csak a konkrét élethelyzetek ismeretében kaphatna indokot; csakúgy, mint a férfiak távolmaradása.

Fontos és racionális okra hívja fel a figyelmet Sik Endre és Szép Katalin (2000) tanulmánya. A szerzők matematikai-statisztikai módszerekkel becsülték meg a háztartásokban végzett munka pénzbeli értékét, különböző családtípusokra és a kisgazdaságokra, a ráfordított munka és a főmunkahelyen kapott jövedelem alapján számított órabér figyelembe vételével. Anélkül,

hogy itt az elemzés részleteibe bocsátkozhatnánk, csak a „fizetetlen” házimunka értékére vonatkozó néhány megállapítást ismertetjük. A férfiak általában 29 százalékponttal keresnek többet a főmunkahelyükön, mint a nők; a nők azonban fizetetlen otthoni munkájukkal (főzés, gyermekgondozás, takarítás, mosás, vásárlás) 172%-kal többel járulnak hozzá a családok boldogulásához; azaz a főmunkahelyi és a fizetetlen munkaérték együttesen a nők esetében magasabb. A nők az alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmet több házimunkával kompenzálják.

A kétkeresős háztartásokban a nők fizetésért ledolgozott munkaideje átlagosan 3–10%-kal marad el a férfiakétól, a házimunkaidejük viszont több mint 200%-kal meghaladja azt. Így a feleségek átlagosan 30%-kal hosszabb ideig dolgoznak, mint a férfiak. (Sik–Szép, 2000)

Noha az elemzés kereső házaspárokat hasonlít össze, nem kétséges, hogy a házimunka értéke kalkulálható akkor is, ha a feleség nem, vagy csak potenciális kereső. Várható jövedelme összevethető a család jólétéhez az otthoni munkájával nyújtott hozzájárulásával – ezt a „kalkulációt”, bár csak ösztönösen, számos családban elvégzik, s a feleség otthonmaradása így racionális döntés lehet. Különösen érvényes ez az elmaradott térségek kis településein élő, képzetlen munkanélküliekre, ahol a kertben, ház körül megtermelhető élelem értékét nem feltétlenül kompenzálja az egész napi távollétet kívánó, alacsony jövedelmű munkahelyen kapható fizetés.⁴

A Munkaerő-felmérés adatai szerint 1990-ben a munkavállalási korú nők 6,3%-a volt háztartásbeli, s ez a mutató 1997-re 14,3%-ra ugrott. Azóta a létszám gyors apadásnak indult, de a háztartásbeli nők aránya még 2000. elején is meghaladta (8%) a tíz évvel korábbi értéket.

Mint már utaltunk rá, a nők gazdasági aktivitásának fontos befolyásoló tényezője a gyermeknevelés. A gyed megszüntetésével a gyermekek otthoni nevelését segítő támogatások igénybevevői átcsoportosultak a gyes hatókörébe, és jelentősen nőtt a gyeten lévők száma is. Mindez annak ellenére történt, hogy a vizsgált időszakban drasztikusan és folyamatosan csökkent az élveszületések száma (a 90-es évek elején még évente mintegy 120 ezer gyerek született, az évtized végére ez 100 ezer alá esett), továbbá jövedelemkorlátot vezettek be a jogosultág megállapításához. Igaz, hogy ezt ellensúlyozta a biztosítási előzmény eltörlése a feltételek közül, majd mindkét kötöttség feloldása az évtized végén.

A gyermekgondozási támogatások igénybevételének növekedése nyilván több okra vezethető vissza. Közülük talán a legfontosabb, hogy a gyes afféle parkolópálya lett a fiatal nők egy része számára, akik a munkanélkülivé válást (legalább is időlegesen) elkerülhetik ennek segítségével. (Nem lehet véletlen, hogy a gyes igénybevevők aránya az átlagosnál magasabb a gazda-

⁴ A kérdést részletesen tárgyalja az ELTE Szociálpolitikai Tanszékén Simonyi Ágnes vezetésével végzett kutatás. (Simonyi Ágnes, 2001: 37)

ságilag leszakadó észak-keleti régióban és alacsonyabb Pest megyében, ill. a nyugati régióban.)

2000-ben közel 300 ezer nő vette igénybe a felsorolt gyermekgondozási támogatásokat, ami a munkavállalási korú nők majdnem 10%-ának felel meg.

A foglalkoztatott nők összetételének jellemzői

A foglalkoztatottság zsugorodásának nemcsak negatív, hanem pozitív következményei is voltak, nevezetesen:

- fiatalodott a munkában maradtak korstruktúrája, mert az 50 év feletti korosztályokban az idő előrehaladtával egyre több nő lett inaktív, és
- jelentősen javult iskolai végzettségi struktúrájuk is.

Ami a foglalkoztatott nők kor szerinti megoszlását illeti, a 90-es évek egészét tekintve figyelemre méltó változás csak a korskála két szélén zajlott. Az iskolában töltött idő növekedésével a 15–19 éves korcsoportba tartozók aránya az évtized eleji 5% körüli értékről fokozatos 2%-ra apadt, az 55 éves és idősebb nők 10%-os részaránya viszont 1993-ig alig felére esett vissza, s azóta 4,5% körül stagnál.

A foglalkoztatottak létszámcsökkenése mind a férfiaknál, mind pedig a nőknél leginkább az alacsony iskolázottságúakat (a 8 általánossal vagy azzal sem rendelkezőket, továbbá a szakiskolai végzettségűeket) érintette, ugyanakkor a diplomás és szakmunkásnők száma, valamint a szakközépiskolát végzettké növekedett. Ennek köszönhető, hogy javult a foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti összetétele.

Az a tény, hogy az alacsony iskolai végzettségi kategóriákban csökkent, a magasabbakban pedig nőtt a nők aránya, arra utal, hogy a nők nagyobb előnyre tettek szert az iskolai végzettségi struktúra átalakulása során, mint a férfiak. Különösen örvendetes, hogy a főiskolai végzettségű foglalkoztatottak között 52,9%-ról 57,8%-ra, a diplomások körében pedig 35,7%-ról 39,5%-ra emelkedett a nők részaránya 1992–2000 között. Nem mindegy azonban, hogy konkrétan milyen szakmák állnak az említett iskolai végzettségek mögött: olyanok, amelyek jól fizető állást biztosítanak a munkaerőpiacon, vagy amelyekkel még az elhelyezkedés sem problémamentes.

Szerepváltozások

9. táblázat

A foglalkoztatottak* megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint, nemenként (%)

Iskolai végzettség	1992			1997			2000		
	Férfiak	Nők	Nő-arány	Férfiak	Nők	Nő-arány	Férfiak	Nők	Nő-arány
< 8 ált.	2,9	3,8	44,1	1,0	0,9	41,7	0,7	0,7	43,5
8 ált. o.	21,9	29,0	52,5	19,1	24,2	50,3	15,3	18,4	49,7
Szakm. képz.	35,6	14,5	26,4	38,6	18,2	27,4	41,3	19,2	27,6
Szakisola	0,3	2,4	91,0	0,8	2,3	71,0	0,4	1,7	80,2
Gimnázium	8,0	16,7	64,6	8,8	17,3	61,0	5,0	13,0	67,9
Szakközép.	16,6	19,3	50,7	17,7	20,7	48,3	21,6	27,8	51,4
Főiskola	7,2	9,4	52,9	7,5	11,3	54,4	7,8	12,9	57,8
Egyetem	7,5	4,9	35,7	6,5	5,1	38,7	7,9	6,3	39,5
Összesen	100,0	100,0	46,3	100,0	100,0	44,4	100,0	100,0	45,1

Forrás: A Munkaerő-felmérés idősorai, KSH, 2001:39, 40, 41.

*A foglalkoztatottak között sem a sorkatonák, sem a gyermekgondozási szabadságon lévők adatai nem szerepelnek.

A férfiak és a nők eltérő gazdasági ágakban koncentrálnak, de ha ugyanabban a szektorban dolgoznak is, más munkakörben teszik ezt, mint a férfiak.

10. táblázat

A foglalkoztatottak szektorális megoszlása nemenként (%)

Szektor	Férfiak			Nők			EU-átlag, 2000	
	1992	1997	2000	1992	1997	2000	Férfiak	Nők
Mezőgazd.	14,3	10,6	9,0	7,7	4,5	3,6	5,1	3,4
Ipar	40,4	39,5	40,8	28,7	25,0	25,1	36,6	14,0
Szolgáltatás	45,3	49,9	50,2	63,6	70,5	71,3	58,3	82,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar adaté: KSH Munkaerő-felmérés idősorai, 2001:18–23, EU-adaté: Employment in Europe 2001:110

A foglalkoztatottak szektorális megoszlásának változása már a rendszer-változást megelőzően elkezdődött, de azóta felgyorsult. A mezőgazdaságban 2000-ben alig a fele dolgozott az évtized elején itt foglalkoztatott nőknek. Jóllehet ez a nemzetgazdasági ág a nőknek eleve kisebb arányban biztosított munkát, mint a férfiaknak, részesedésük tovább fogyatkozott. 2000-ben a kereső nők 3,6%-ának nyújtott munkavégzési lehetőséget a mezőgazdaság, szemben az 1992. évi 7,7%-kal. A 2000. évi mezőgazdaságot jellemző nő-arány szinte teljesen azonos az EU-tagállamok átlagával.

A mezőgazdaságnál kisebb mértékben, de vesztett a foglalkoztatásban betöltött szerepéből az ipar is. A csökkenés a nőknél 1992–1997 között 25%

volt, azóta viszont 8%-kal nőtt az iparban foglalkoztatott nők száma. 1992 óta az alágazati struktúra is jelentősen átalakult. Ennek során a nők a feldolgozóipar szinte valamennyi területén teret veszítettek. Ez alól két kivétel van. Az egyik a tipikusan nőket foglalkoztató textilipar, ahol az elnöiesedés tovább folytatódott. A másik pedig a gépek, berendezések gyártása, ahol az 1997 óta tapasztalható látványos termelésfelfutás annyival több munkahe-lyet teremtett a nőknek, hogy az jelentősen megemelte férfiakéhoz viszonyított arányukat.

11. táblázat

A nők arányának változása a feldolgozóipar foglalkoztatottai között (%)

Alágazatok	1992	1997	2000
Élelmiszeripar, ital, dohány gyártása	43,4	36,3	38,0
Textília, textiláru gyártása	75,3	78,4	80,4
Fafeldolgozóipari, nyomdaipari tev.	41,4	34,2	32,9
Vegyipar	41,1	45,2	40,6
Egyéb ásványi termékek gyártása	38,0	35,7	27,7
Fémalapanyag termékek gyártása	29,2	21,6	19,4
Gépek, berendezések gyártása	30,8	27,6	36,0
Egyéb feldolgozóipari tevékenység	35,3	22,7	23,9
<i>Feldolgozóipar összesen</i>	<i>44,0</i>	<i>40,9</i>	<i>41,7</i>

Forrás: KSK Munkaerő-felmérés idősorai, 2001:25

1992–1997 között a foglalkoztatott nők körében úgy emelkedett a szolgáltatás területén dolgozók aránya (63,6%-ról 70,5%-ra), hogy közben a terciér szektor munkaerő-állománya is közel 5%-kal kisebb lett. Azóta viszont itt is közel 10%-os létszámbővülés következett be. Ez a szálláshelyszolgáltatás-vendéglátás, a szállítás-raktározás, a közigazgatás és az egyéb szolgáltatások területén növelte a nők arányát.

12. táblázat

A nők arányának változása a szolgáltató szektor alágazataiban (%)

Alágazatok	1992	1997	2000
Kereskedelem, javítás	58,3	51,3	51,4
Szálláshely-szolgáltatás	57,8	50,4	52,6
Szállítás, raktározás	28,0	26,4	27,6
Pénzügyi tevékenység	75,9	66,3	66,3
Ingatlanügyletek	51,4	46,6	46,1
Közigazgatás, kötelező TB	34,7	42,9	44,8
Oktatás	76,6	76,1	76,4
Egészségügy, szociális ellátás	75,0	75,4	75,2
Egyéb közösségi és személyi szolg.	49,0	48,8	51,7
<i>Szolgáltatások összesen</i>	<i>54,2</i>	<i>52,6</i>	<i>53,6</i>

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés idősorai, 2001:18–23

Az évtized végén jóval kisebb arányban dolgoztak nők a kereskedelemben, a vendéglátóiparban, a pénzügyi szektorban és az ingatlanügyletekkel foglalkozó gazdasági társaságoknál, mint az évtized elején. Jelentősen (34,7%-ról 44,8%-ra) növekedett a nők részvétele a közigazgatásban és a kötelező társadalombiztosítás szervezetében is. Az egészségügyi és szociális ellátás, valamint az oktatás területén foglalkoztatottak között a leggyakoribb a nők előfordulása, s ez a helyzet az átalakulás évtizedében cseppet sem változott.

Az elemi foglalkozások szintjén a nők elkülönülése még jobban tetten érhető, ami a horizontális szegregáció tipikus megnyilvánulása. 1999-ben 67 olyan foglalkozás volt (a 617-ből), melyet döntően (legalább 90%-ban) nők folytattak. E 67 foglalkozás képviselői az összes foglalkoztatott nő 35,7%-át tették ki. Ide sorolhatók az ügyviteli munkakörök (pl. bérelszámoló, pénztáros, gyors- és gépiró, analitikus, statisztikus, munkaügyi nyilvántartó, titkárnő stb.), az óvó-, védő- és szülésznői állások, a gyógytornászok, kozmetikusok, konduktorok, a szociális gondozók. Szinte csak nők dolgoznak ápolóként és különböző egészségügyi asszisztensként is. 168 elemi foglalkozás 40–90%-os, további 167 pedig 90–100%-os férfi többséget mutatott. Az utóbbi két kategóriába tartozó, összesen 335 elemi foglalkozásban előforduló nők az összes női foglalkoztatottnak alig 13,8%-át tették ki. Az elemi foglalkozások szintjén 1999-ben jelentkező szegregáció lényegében azonos mértékű volt, mint amit az 1994-ben végzett hasonló vizsgálat kimutatott. (Frey, 1996:35)

13. táblázat

Foglalkozási szegregáció, 1999 (%)

Foglalkozások	Egyéni foglalkozások	Foglalkoztatott nők megoszlása a teljes sokaságon belül
90–100%-os nőarány, 10–0% férfiarány	11,0	35,7
60–90%-os nőarány, 40–10% férfiarány	19,0	34,2
40–60%-os nőarány, 60–40%-os férfiarány	16,0	17,2
10–40%-os nőarány, 90–60%-os férfiarány	27,0	11,7
0–10%-os nőarány, 100–90%-os férfiarány	27,0	1,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Fő	617	1 726 700

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérése alapján végzett számítások

Az elemi foglalkozások további 19%-a, 116 foglalkozás minősült a nők szempontjából erősen szegregáltak (60–90%-os nőarány). 99 foglalkozás tartozott az ún. kiegyensúlyozott kategóriába, ahol a nők részesedése 40–60% között mozgott. Példaként említhetők a gazdasági, költségvetési szerve-

zetek funkcionális tevékenységet folytató részegységeinek a vezetői, a társadalomtudományi foglalkozások, a műszaki ügyintézők, a vendéglátóipari és nyomdaipari foglalkozások, a kommunális szolgáltatások, a jogi foglalkozások, a középiskolai tanárok stb. Az utóbbiak kapcsán említést érdemel, hogy korábban mind a jogi, mind pedig a tanári pályára az erőteljes elnőiesedés volt a jellemző. Úgy tűnik, hogy mára ez a tendencia megfordult.

A 90-es évtizedben megfordult (53:47%-ról 47:53%-ra) a fizikai és szellemi dolgozók aránya a foglalkoztatott nők összességén belül. 2000-ben a nők között kétszer annyi volt a nem-fizikai foglalkozású, mint a férfiak körében. A nők munkahelyi hierarchiában elfoglalt helye azonban mit sem változott: továbbra is az a jellemző, hogy minél lejjebb megyünk a foglalkozások rangsorában, annál több nőt találunk ezek betöltői között. A 90-es évek közepén megújított – a korábbihoz képest jelentős változáson átesett – FEOR⁵ szerinti feldolgozás a KSH-ban 1994-ben készült a Munkaerő-felmérés adataiból.

14. táblázat

A foglalkoztatott nők megoszlása és férfiakhoz viszonyított aránya foglalkozási főcsoportok szerint (%)

Foglalkozási főcsoportok	Nők megoszlása			Nők aránya		
	1994	1997	2000	1994	1997	2000
Törvényhozók, igazgatási, érdek-képviseleti vezető, gazdasági vezetők	5,2	4,5	5,2	36,8	32,7	33,9
Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	12,8	14,4	15,2	56,7	57,1	58,2
Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	17,1	18,7	19,0	64,5	64,2	64,3
Irodai és ügyviteli foglalkozások	17,1	14,7	14,0	91,2	92,9	92,2
Szolgáltatási jellegű foglalkozások	17,3	18,5	18,9	56,7	53,5	55,4
Mezőgazdasági és erdőgazdálkodás foglalkozások	2,4	2,5	2,1	31,3	28,2	27,3
Ipari és építőipari foglalkozások	10,7	10,4	9,4	21,3	20,5	19,3
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	4,9	5,4	6,9	21,1	21,3	27,1
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	12,5	10,6	9,3	57,1	55,6	53,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>45,9</i>	<i>44,4</i>	<i>44,9</i>

Forrás: KSK Munkaerő-felmérés idősorai, 2001:25

⁵ Foglalkozások Egységes Országos Rendszere

A 14. táblázat adatai azt mutatják, hogy a vertikális szegregáció még a foglalkozási főcsoportok szintjén is tetten érhető, holott ezek többségét sokféle, a társadalmi hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő foglalkozások alkotják. Így az irodai ügyviteli munkát végzők csökkenő, de még így is nagy számosságú csoportjában a nők aránya napjainkban 92–93% körül alakul. A szakirányú középfokú végzettséghez, ill. esetenként diplomához kötött, a felsőfokú végzettséget igénylő munkaterületeket segítő (paraprofessionális) munkaköröket kétharmados nőtöbbség jellemzi, melyet az egyetemi, főiskolai végzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások főcsoportja követ, 58% körüli nőarányal. Enyhe nőtöbbség található a szolgáltatási jellegű és a szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozásokban is. A vezetők főcsoportjába tartozóknak viszont még mindig csak egyharmada nő, bár 1997-től némi pozitív elmozdulás megfigyelhető. Ami egyértelmű, hogy a generációváltással, a nők képzettségi struktúrájának átalakulásával, a hierarchia csúcsát jelentő első három foglalkozási főcsoportba tartozó nők aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva növekvő, és ha kismértékben is, de a 90-es években emelkedett e területeken a nők részvétele a férfiakhoz képest.

A foglalkozási státust illetően szintén jelentős a különbség a férfiak és a nők között. Az ezredfordulón tíz nőből 9 alkalmazott volt, míg a férfiakból csak 8. Jelentősen csökkent a szövetkezeti tagok aránya, s ez nem korlátozódott csupán a mezőgazdasági szövetkezetek tagjaira. A szövetkezetek, de általában a társas vállalkozások tagjainak részaránya a férfiak esetében mintegy kétszerese a nőkre jellemző értéknek. Jóllehet az elmúlt évtizedet a vállalkozások térnyerése jellemezte, ez a folyamat kevésbé érintette a nőket, mint a férfiakat. 1992–2000 között a foglalkoztatott nők körében csupán 5,4%-ról 6,7%-ra nőtt a vállalkozók aránya, a férfiak körében ugyanakkor 8,8%-ról 12,6%-ra. Emiatt a nők jelenléte a vállalkozók között 35%-ról 30,4%-ra csökkent. Ennek oka nemcsak az, hogy az állásukat veszített és családfenntartónak számító férfiak inkább kényszerülnek arra, hogy a család megélhetését más módon, pl. vállalkozóvá válva biztosítsák, hanem az is, hogy a „női szakmák” többsége eleve kevésbé alkalmas önálló tevékenység indítására.

A nők fennmaradó 1%-a segítő családtag. Ez utóbbi kategóriát azonban teljes terjedelmében nem tudja a Munkaerő-felmérés sem befogni, hiszen a nők egy jelentős hányada a családi vállalkozásban, de főleg a nem fő jövedelmi forrásnak számító családi gazdaságban folytatott tevékenységét nem tekinti munkának. (Erre utal az, hogy a mezőgazdasági munkavégzés idejére is rákérdező 1996. évi Mikrocenzus a Munkaerő-felmérésnél lényegesen nagyobb arányú alkalmi mezőgazdasági tevékenységet regisztrált a nők körében is.)

15. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozásuk jellege szerint (%)

Státusz	Nők		Férfiak		Nők aránya	
	1992	2000	1992	2000	1992	2000
Alkalmazásban álló	83,7	89,6	76,1	81,3	48,7	47,5
Szövetkezeti tag	3,8	0,6	7,1	1,2	31,6	29,7
Társas vállalk. tagja	5,3	2,1	7,4	4,4	38,3	27,9
Vállalkozó	5,4	6,7	8,8	12,6	35,0	30,4
Segítő családtag	1,8	1,0	0,6	0,5	68,6	65,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	46,3	45,1

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérés idősorai, 2001:33–35

Tekintettel arra, hogy a nő többségű oktatás, egészségügy döntően költségvetésből finanszírozott területek, nem meglepő, hogy a nők lényegesen nagyobb arányban dolgoznak állami (25%), ill. önkormányzati tulajdonú (12,6%) szervezetnél, mint a férfiak (15,9% ill. 4%). Ezzel szemben a férfiak 50,5%-a nyilatkozott úgy, hogy alkalmazója tiszta magántulajdonú gazdálkodó szervezet, szemben a nőket jellemző 38,1%-kal.

A nők esetében kulcskérdés a munkaidő, hiszen a családi teendőket nem könnyű a napi 8 órás munka mellé beiktatni.

16. táblázat

Foglalkoztatottak megoszlása szokásos heti munkaórák száma szerint a fő munkahelyen (%)

Szokásos munkaórák	1995			1997			2000		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
Változó	12,8	6,0	9,5	14,4	6,2	10,8	14,0	5,3	10,0
Állandó	87,2	94,0	90,5	85,6	93,8	90,2	96,0	94,7	90,0
Állandóból:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1–14	0,6	0,6	0,6	0,2	0,5	0,3	0,3	0,4	0,3
15–35	2,5	7,5	4,8	2,9	8,2	5,4	2,5	8,1	5,2
36	0,6	1,1	0,8	0,5	0,9	0,8	0,5	1,0	0,7
37–39	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
40	65,1	72,3	67,9	69,0	74,1	71,6	71,5	76,5	73,9
41–42	5,7	6,2	6,0	4,4	5,3	4,8	4,8	4,9	4,8
43–50	17,8	9,7	14,2	15,1	7,9	11,5	12,9	7,0	10,1
51–60	5,0	1,7	3,2	5,5	1,9	3,8	5,2	1,6	3,5
61–70	1,2	0,4	0,9	1,0	0,4	0,8	1,0	0,2	0,7
70-nél több	1,4	0,3	0,9	1,3	0,6	0,9	1,7	0,2	0,7
40 óra alatt	3,8	9,3	6,3	3,7	9,8	6,6	3,4	9,6	6,3
40 óra fölött	31,1	18,3	25,2	27,3	16,1	21,8	25,6	13,9	19,8
Összesen (eFő)	2049,6	1629,2	3678,8	2007,5	1602,8	3610,3	2102,4	1726,7	3829,1

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérésének éves adatai.

A Munkaerő-felmérés 2000. évi adatai szerint a férfiak 14%-a és a nőknek az 5,3%-a változó munkarendben dolgozott, a többi állandóban. Az állandó munkarendben foglalkoztatott nők közül 9,6% teljesített rendszeresen heti 40 óránál kevesebbet, míg 13,9%-uk 40 óra fölött. Ugyanezek az arányszámok a férfiak esetében: 3,4%, ill. 25,6%.

Az ágazati-foglalkozási struktúrában elfoglalt rosszabb pozíció szerves folyománya a nőknek a férfiakénál kisebb jövedelme, s ebből adódóan alacsonyabb munkanélküli ellátása, táppénze, nyugdíja.

Közismert tény, hogy a nők átlagkeresete elmarad a férfiakétól. Bár az elmúlt tíz évben a két nem keresete valamelyest közelített egymáshoz, a köztük levő különbség még mindig jelentős. (17. táblázat)

Ezekben az adatokban azonban nemcsak a kereseti különbségek tükröződnek vissza, hanem a férfiak és nők eltérő foglalkozási struktúrája is (az, hogy a nők között kevesebb a vezető, kisebb a nehéz fizikai körülmények között, több műszakban dolgozók aránya, amiért pótlék jár; rövidebb a munkaidő stb.). Ezért a Gazdasági Minisztérium évről évre készít olyan kereseti arányelemzést, amely az azonos (vagy hasonló tartalmú értékű) munkakörök béreit hasonlítja össze a foglalkoztatottak különböző csoportjaiban.

17. táblázat

A foglalkoztatottak nemek szerinti megoszlása és az átlagkereset nemek szerinti különbözősége (%)

Év	Az összes foglalkoztatottból		A férfiak		A nők	
	férfi	nő	havi bruttó átlagkeresete a foglalkoztatottak átlagkeresetének százalékában			
1989	53,8	46,2	114,9		82,8	
1990	54,3	45,7	110,4		86,5	
1991	54,0	46,0	–		–	
1992	54,3	45,7	109,9		88,8	
1993	54,3	45,7	110,8		88,2	
1994	54,8	45,2	110,5		88,8	
1995	55,7	44,3	110,6		88,6	
1996	55,8	44,2	111,3		87,9	
1997	56,0	44,0	111,9		87,4	
1998	55,2	44,8	111,3		88,1	
1999	55,2	44,8	110,0		88,9	
2000	54,9	45,1	110,3		88,8	

Forrás: Demográfiai és életszínvonal-statisztikai idősorok, 1989–1998 (2000) KSH, Budapest

A hasonlóan tekinthető munkakörökben kialakult férfi-női kereseti arányok* (%)

Szektor	1997			1999			2000		
	Együtt	Fér- fiak	Nők	Együtt	Fér- fiak	Nők	Együtt	Fér- fiak	Nők
Költségvetési	65,8	72,0	63,5	62,5	68,9	60,2	65,0	73,5	61,9
Vállalkozási	100,0	104,9	92,2	100,0	105,0	92,1	100,0	105,1	92,2

Forrás: Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, éves tarifafelvétel.

*A kereseti adatok minden év májusára, és a munkaviszony keretében megszerezhető bruttó keresetekre vonatkoznak. A kereseti arányok viszonyítási alapja: 100% = a vállalkozási szektor egészét jellemző átlagos munkaköri kereset.

A női és férfi keresetek átlagos eltérése az összehasonlítható munkaköröket figyelembe véve nem sokat változott a versenyszférában (12,7% volt 1997-ben és 12,9% 2000-ben), de jelentősen nőtt a költségvetési szektorban, a nők rovására. (18. táblázat) A nemek szerinti kereseti különbség így 2000-ben a költségvetési körben 11,6% volt, ami megközelíti a vállalkozási szférában tapasztalható 12,9 százalékpontot. A nők tehát a költségvetési intézményi körben is – ahol a női munkavállalók létszáma többszöröse a férfiakénak – jelentős hátrányban vannak, annak ellenére, hogy a kereseteket túlnyomórészt az illetményrendszerek határozzák meg, amelyek egyébként ilyen jellegű különbségtételt természetesen nem tartalmaznak. Ugyanakkor utalni kell arra, hogy az illetményrendszerek közötti eltérések (pl. a köztisztviselők bérezése kedvezőbb a közalkalmazottakénál) már nemek közötti bérezési különbségeket okozhatnak, ha a különböző illetményrendszerekben eltérő a nemek létszámaránya.

Összegzés

A kilencvenes években a munkavállalási korú népesség munkaerő-kapacitásának kihasználtsága jelentősen romlott. A trend különösen az évtized első harmadában volt riasztó, ami később ugyan konszolidálódott, de a nem-foglalkoztatottak aránya a 90-es évek közepére így is majdnem megduplázódott (22,8%-ról 40,7%-ra nőtt). 1997. óta javulás tapasztalható, de még a 2000. évi mutató (38,3%) is csak a transzformációs válság lezárulását jelentő 1994. évinek a szintjén mozog (38,9%).

A nők helyzete a férfiakénál is kedvezőtlenebb. Náluk a romlás csak 1997-ben állt meg (46,6%-nál), és a javulás is lassúbb (2000: 43,8%). Emiatt nőtt a nők lemaradása a férfiakéhoz képest. 1990-ben munkaerő-kapacitásuk kihasználtsága 8,5%-kal volt rosszabb, mint a férfiaké, majd 2000-re a különbség 10,8%-ra emelkedett.

Irodalom

- European Communities, 1998: Employment in Europe 1998, The European Union, Brussels, p. 140.
- European Communities, 2001: Employment in Europe 2001, The European Union, Brussels, p. 150.
- Frey M., 1996: A nők helyzete a munkahelyen és a háztartásban, In: Foglalkoztatás, jövedelmi viszonyok, munkakörülmények, Munkatudományi tanulmányok, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, Budapest, pp. 10–85
- Frey M., 2001: A nők munkaerő-piaci helyzete, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, január, p. 39.
- Központi Statisztikai Hivatal, 1988: A nők helyzete a munkahelyen és a családban, KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal, 2001: A munkaerő-felmérés idősorai 1992–2000, KSH, Budapest.
- MONEE projekt, 1999: Nők a rendszerváltásban, Regionális Monitoring Jelentés, No. 6. UNICEF, Firenze, p. 164.
- Nagy Gy., 2000: A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, Budapest, p. 60.
- Sik E.–Szép K., 2000: A háztartási termelés pénzértéke, TÁRKI, Társadalomtudományi Tanulmányok 21. Budapest, március.
- Simonyi Á. (szerk.), 2001: Tizenegy falu, ötvenöt család, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, Budapest, p. 286.